

Araştırma Makalesi / Research Article DOI: 10.33207/trkede.1215144

**MERKEZİ BİR YAPININ İZLERİNDEN
OSMANLILARIN GEÇMİŞİ:
EDİRNE KENT TARİHİNDE (ÇANDARLI) HALİL PAŞA HANI**

*The History of the Ottomans from the Traces of a Central Building:
(Çandarlı) Halil Pasha Han in the City History of Edirne*

Zafer KARADEMİR*

ÖZ: Demiryollarının kullanımından önce Osmanlı coğrafyasında hanlar ticari yaşamın mühim mekânlarından idi. Bu binalar tacirler için hem bir konaklama merkezi olarak hizmet görüyor hem de depo ya da dükkân gibi farklı işlevleri olan birimler şeklinde fayda sağlıyordu. İpek ve Baharat kara yolları ile Akdeniz ve Karadeniz ticaret yollarının önemli duraklarından olan Osmanlı coğrafyası pek çok nitelikli hana sahipti. Bu makale Edirne’de bulunan (Çandarlı) Halil Paşa Hanı’nın tarihsel süreçteki vaziyetini incelemektedir. Araştırmada yapının mimari özellikleri ile birlikte oda, dükkân ve mahzenlerinden yararlananların kimlikleri, binanın onarım sebepleri, bunların giderleri, han içinde konaklayan kişilerce ödenen kira ücretleri ile binadan yararlanan tacirlerin kiralama yöntemleri aydınlatılması amaçlanan noktalar. Bir mikro tarihçilik örneği olması bakımından han ile ilgili doğrudan arşiv verilerine ulaşarak bunların mevcut literatür bilgileri ile birlikte değerlendirilmesi şeklinde bir yöntem izlenmiştir. Elde edilen verilerin ayrıca dikey karşılaştırma yöntemi ile kronolojik süreçteki değişimi ortaya konmaya çalışılırken; yatay karşılaştırmalar da yapılarak hanın Osmanlı ülkesindeki başka hanlarla birlikte incelenmesi mümkün olmuştur. Makale böylece Osmanlı şehir içi hanlarının salt fiziki yapıları ile değil oldukça canlı olan iktisadi rolleri ile de incelenmesi gereken mekânlar olduğunu ortaya koyma yolunda bir adım olarak meydana getirilmiştir. Söz konusu veriler ışığında Halil Paşa Hanı’nın bilhassa Yahudi tacirlerce çokça tercih edildiği ve hanın kiracılarının orta ve üst tabaka tüccarlar olarak öne çıktıkları ifade edilebilir. Bununla birlikte hanın bilhassa oda kiralama ücretlerinin zaman içinde çok değişmediği gözlenmiştir. Celali vakalarından da etkilendiğine dair izler görülen yapı ortalama 15 yılda bir onarım geçirmiş olup onarım süreçlerinde Osmanlı merkezi idaresi ve bağlı bulunduğu İstanbul’daki Küçük Ayasofya Vakfı’nın ciddi katkıları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Halil Paşa Hanı, Yahudiler, Tacirler, Kiralama

ABSTARCT: Before the use of railways in the Ottoman geography, inns (khans) were important places of commercial life. These buildings were both being served as

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas, zaferkarademir58@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0179-4589

Geliş Tarihi / Received: 06.12.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 27.03.2023

Yayın Tarihi / Published: 20.07.2023

accommodation centers for merchants and as units with different functions such as warehouses or shops. The Ottoman geography, which was one of the important stops of the Silk and Spice highways and the Mediterranean and Black Sea trade routes, had many qualified khans. This article examines the historical situation of (Çandarlı) Halil Pasha Khan in Edirne. In the research, along with the architectural features of the building, the identities of those who benefit from the rooms, shops and cellars; reasons for repair of the building; their expenses, the rental fees paid by the people staying in the inn, and the rental methods of the merchants who use the building are the points that are aimed to be illuminated. In terms of being a micro-historical example, a method was followed by accessing the direct archive data about the inn and evaluating them together with the existing literature information. While trying to reveal the change in the chronological process with the vertical comparison method of the obtained data; by making horizontal comparisons, it was possible to examine the inn together with other inns in the Ottoman country. Thus, the article was created as a step towards revealing that Ottoman inner city inns were places that should be examined not only with their physical structures but also with their very lively economic roles. In the light of the aforementioned data, it can be stated that the Halil Pasha Inn is highly preferred by Jewish merchants and the tenants of the inn stand out as middle and upper class merchants. However, it has been observed that especially the room rental fees of the inn had not changed much over time. The building, which has traces of being affected by the Celali events, underwent an average of 15 years of repair, and the Ottoman central administration and the Küçük Ayasofya Waqf in Istanbul, to which it was affiliated, made serious contributions during the repair process.

Keywords: Edirne, Halil Pasha Khan, Jews, Traders, Rental

Giriş

Hanlar ve kervansaraylar modern çağlar öncesinde alışveriş alanları, depolar ve oteller olarak çok işlevli mekânlar şeklinde şehirli ve kırsal hayatın hareketli noktalarındandı. Zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmış olmakla birlikte bu iki mekân, aslında farklı özelliklere sahipti. Kervansaraylar daha çok ana ticaret yollarında kervanların dinlenme mekânları şeklinde faaliyet gösterirken; hanlar gezgin tacirlerin belli bir süre konakladıkları ve mallarını satma imkânı buldukları yerleri tanımlamaktadır (Elisseéff, 1997: 1011). Bir başka ifadeyle, şehirler arasındaki yollar üzerinde yaptırılan ve kuruluşları bakımından (yatılı kalma dışında) çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde olan mekânlara kervansaray; şehir içinde konaklama ve ticaret amacıyla inşa edilen yapılara ise han deniliyordu (Akalın, 2002: 299).

Osmanlı medeniyetinde hanlar işlevsel bakımdan oldukça zenginleştirilmişti. Örneğin kimi hanların bilhassa üst katları bedesten şeklinde dükkânlarla donatılmıştır (Akalın, 2002: 301). Şehir içi hanlarında ise dükkânlar alt katlarda yer alabilmektedir (Ersoy, 1994: 80). Hanlar ayrıca geçici barınma imkânı sağlayan yerlerden olduğu için özellikle bekâr erkeklerin tercih ettikleri yerlerdendi. Bu manada tacirler ya da sefer

MERKEZİ BİR YAPININ İZLERİNDEN
OSMANLILARIN GEÇMİŞİ:
EDİRNE KENT TARİHİNDE (ÇANDARLI) HALİL PAŞA HANI

yolculukları sırasında askerlerin hizmeti için ayrılan bu yapılar oldukça mühim bir görevi üstlenmiş oluyordu. Bu çalışmanın mekânsal odak noktası olan Edirne kentindeki hanlar da ordunun harekât yolu üzerinde olup, zaman zaman askerler tarafından kullanılıyordu. Hatta 1717 yılında olduğu gibi, bu yoğun yerleşmelerin bir göstergesi olarak hanlarda kalan neferlerin çevrede taşkınlıklar yapmaları şikâyet konusu olabiliyordu (BOA, *A.DVN.MHM.d.*, 126/364).

Edirne kenti Osmanlıların başkenti olduktan sonra önemli bir mevki kazanmıştır. Kentin Bizans döneminden kalma ticari yapı mirası erken tarihlerden itibaren Osmanlılarca da desteklenmiş; inşa edilen kervansaray, han ve bedestenlerle şehrin sadece fiziki yapısı değil ekonomik potansiyeli de beslenmiştir (Kontolaimos, 2016: 19-25). Ayrıca burada inşa edilmiş olan önce Atik (Eski), sonra Cedit (Yeni) Edirne Sarayı ilerleyen zaman içinde padişahlar tarafından sürekli genişletilerek her devirde kullanılmıştır (Peremeci, 1939: 44-49). Bilhassa 17. yüzyıldan sonra padişahların av faaliyetleri ve konaklama için kentte kalmaları da ayrıca Edirne'nin gelişiminde rol oynamış (Çelik, 2002: 1893-1897); bir araştırmacının da zikrettiği üzere (Karagedikli, 2018: 659), şehir adeta Osmanlıların “gayr-i resmi başkenti” olmuştur. Kentin Bizans döneminden itibaren Anadolu, Balkanlar, Akdeniz ve Karadeniz arasındaki kara ve deniz yollarının kavşağında bulunması. (Kontolaimos, 2016: 9) ve Batı seferlerinde İstanbul ile Belgrat arasını da kapsayan “orta kol” üzerindeki güzergâhta yer alması (Singer, 2016: 91) bu değerlere eklenince kentteki şehir içi hanlar da o nispette işlek bir tarihsel süreç yaşamıştır.

Bahsedilen mühim konumuna paralel olacak şekilde 1530 tarihli Tapu Tahrir kaydına göre kentte toplam 16 adet faal han bulunmaktaydı ve bu kayıta Halil Paşa Hanı ilk sırada yer almaktaydı (*370 Numaralı Muhâsebe-İ Vilâyet-İ Rûm-İli Defteri*, 2001: 7). 1649 yılı civarında Edirne'den geçen Evliya Çelebi ise Edirne'deki tüccar hanlarının 53 tane olduğunu belirtmekte; bunların en önemlilerini sıralarken listelediği 13 han içinde Halil Paşa Hanı'nı da zikretmektedir (*Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2006: 595). 17. yüzyıl yazarı Abdurrahman Hibri de aynı şekilde şehirdeki 18 büyük han içinde Halil Paşa Hanı'nı kaydetmiş (Abdurrahman Hibri, 1996: 43); daha sonra başka yazarlar da bu bilgiyi tekrar etmişlerdir. Örneğin Kâtip Çelebi *Cihannumâ* adlı eserinde Edirne için “18 yerde muazzam hanı vardır” ifadesini kullandıktan sonra Halil Paşa Hanı'nı da bunlar arasında saymıştır (Selen, 1965: 308). Benzer şekilde 18. yüzyıl yazarlarından İncicyan, Edirne'de 18 adet han içinde “en meşhurlar”

diye saydığı 4 han arasında Halil Paşa Hanı'nı da listelemiştir (Andreasyan, 2013: 208).

Halil Paşa Hanı'nın Tarihçesi

Edirne (Çandarlı) Halil Paşa Hanı meşhur sadrazamlardan Çandarlı Halil Paşa (ö. 1453) tarafından yaptırılmıştır (Aktepe, 1993b: 213). Hanın yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Sultan II. Murad devrinde açıldığı ifade edilmektedir (Peremeci, 1939: 93). Tarihi kaynaklarda hanın ismi farklı şekillerde yer almıştır. Resmi kayıtlarda çoğu zaman “Halil Paşa Hanı” şeklinde geçerken (BOA, *TS.MA.e.*, 1050/53); nadir de olsa “Halil Paşa Kervansarayı (BOA, *TS.MA.e.*, 1052/4) olarak kaydedildiği görülmektedir. Yapının kentin tam merkezinde, Üç Şerefeli Cami yakınında (Gökbilgin, 1952: 43); olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda Edirne kadısı da olan (Aktepe, 1993a: 210), Çandarlı Halil Paşa'nın küçük oğlu İbrahim Paşa'nın (ö. 1499) vakfettiği akar arasında Edirne'de Pabuççular çarşısında Halil Paşa Hanı'nın yakınında üç dükkân bulunduğu bilgisi (Bardakçı, 2019: 131) hanın yerini de belirtmektedir. Resmi kayıtların birinde “Basmacılar içinde olan Halil Paşa Hanı” ifadesi (BOA, *TS.MA.e.*, 819/38); bir diğerinde ise daha betimleyici olarak “Basmacılar sükunda (sokağında, çarşısında) vaki” olduğu bilgisi (BOA, *TS.MA.e.*, 819/38) yer almaktadır. Bir başka yer tanımlayıcı ifade ise “attarlar sokağında” olduğu kaydedilmiştir (BOA, *TS.MA.e.*, 1050/56). 18. yüzyılın ilk yarısına ait bir belgede ise bu yapının “çadircılar sokağında” yer aldığı kaydedilmiştir BOA, *TS. MA.e.*, 567/73).

Edirne'ye özel bir ilgisi olduğu bilinen Çandarlı vezir ailesine ait Halil Paşa vakfının akarâtı içinde olan han (Gökbilgin, 1952: 117); en erken verilere göre, 16. yüzyılın hemen başından itibaren peyderpey el değiştirme sürecine girmiş; handa hakkı olan aile üyeleri hisselerini Topkapı Sarayı Babüssaâde ağalarından Hüseyin Ağa'ya satarak devretmeye başlamışlardır. Zira 1501 yılında Halil Paşa'nın oğlu Süleyman'ın oğlu Mahmud zamanında Hüseyin Ağa'ya bir kısım hissenin satıldığı bilgisine ulaşılabilmektedir (BOA, *TS.MA.d.*, 7391). 1502 yılı kaydına göre ise Halil Paşa'nın diğer oğlu olan İbrahim'in oğulları da hisselerini Hüseyin Ağa'ya satmışlardır (BOA, *TS.MA.e.*, 1074/4; BOA, *TS.MA.e.*, 535/32). Aynı zamanda güçlü bir vâkıf olan Hüseyin Ağa'nın 1510 tarihli vakfiyesinde bu han varlıklar arasında yer almıştır (BOA, *TS.MA.d.*, 6977/19). 1516 yılına tarihlenen bir belgede daha net bilgilere ulaşılmakta; Hüseyin Ağa'nın handa iki ayrı hissesi olduğu ve bunları İstanbul'da yaptırdığı camisine (Küçük Ayasofya Cami'ne denmek isteniyor) vakfettiği ifade edilmektedir (BOA, *TS.MA.e.*, 1052/4). Hanın bundan sonraki resmi kayıtlarda “Hüseyin Ağa Vakfi'nin Halil Paşa Hanı”

şeklinde zikredildiği izlenebilmektedir. Nitekim 1554 tarihli bir belgede (BOA, *TS.MA.e, 1050/71*) Edirne'de Hüseyin Ağa vakfından olan Halil Paşa Hanı'nın Ahmed bin Musa'ya bir yıllığına kiraya verildiği bilgisi mevcuttur. Bu tarihlerden itibaren sahibi değişmeyen yapının tespit edilebildiği kadarıyla 1786 yılına kadar Küçük Ayasofya vakfının akarından olması statüsü devam etmiştir (Bkz. *BOA, TS.MA.e, 568/72*). Hüseyin Ağa vakfının diğer ismi Küçük Ayasofya Vakfı olduğu için bu süreçteki belgelerde hanın ayrıca "Küçük Ayasofya vakfından Halil Paşa Hanı" olarak tarif edildiği görülmektedir (Bkz. *BOA, TS.MA.e, 566/81*).

Her ne kadar bu çalışmanın odak noktası bu vakıf ve sahibi olmasa da ifade edildiği üzere söz konusu vakıf Halil Paşa Hanı'nın uzunca bir süre sahibi olduğu için bu noktada İstanbul merkezli kurulmuş olan Küçük Ayasofya Cami vakfına ve kurucu sahibi olan Hüseyin Ağa'ya birer parantez açmak gerekmektedir. Zira ağanın ve vakfının mali gücü ve ilgilendiği yatırımları, incelenen han ile olan bağına dair ipuçları barındırmaktadır. Sultan II. Bayezid devri kapı ağalarından olan Hüseyin Ağa, kaynaklarda Hüseyin bin Abdülmuîn ya da Hüseyin bin Abdülhay şeklinde geçmekte (Eyice, 1978: 151); bazı belgelerde ise Hüseyin Ağa bin Abdullah olarak (BOA, *TS.MA.d, 7391*) yer almaktadır. Devşirme olduğu baba ismi olarak geçen betimleyici ifadelerden anlaşılan Hüseyin Ağa'nın Topkapı sarayında *babüssaâde (kapı) ağası* olduğu arşiv kayıtlarında da açıkça ifade edilmiştir (BOA, *TS.MA.e, 568/35*; BOA, *TS.MA.e, 273/14*). Amasya'da iken Şehzade Bayezid'in yanında olan ağanın II. Bayezid tahta geçince onunla birlikte İstanbul'a gelmiş olup, yine onun devrinde katledilmiştir (Hafız Hüseyin Efendi, 1281: 188).

Hüseyin Ağa sadece bir devlet adamı olarak kalmamış; İstanbul ve Amasya gibi çeşitli yerlerde pek çok girişimcilik örneğine imza atmıştır. Ağanın soyunun mensupları da bunları yaşatmayı sürdürmüşlerdir. Örneğin Hüseyin Ağa Amasya'da 1489 yılında Kapı Ağası Medresesi'ni yaptırmış (Burgaz, 2001: 342); şehrin ticari kalbinin attığı bir de bedesten inşa ettirmiştir (Polat, 2016: 47). Tokat da ağanın yatırım yaptığı yerlerden olup şehir merkezinde hamam, medrese ve imaret yaptırmış; kırsaldaki köylerden elde ettiği gelirlerle bu yapıları ayakta tutmuştur (Polat, 2016: 48). Gerçek bir müteşebbis olan Hüseyin Ağa'nın ayrıca Balkanlarda da vakıfları ve bunlara bağlı akarı bulunmaktaydı (Polat, 2016: 50-51).

Hüseyin Ağa'nın yatırımlarından olup Halil Paşa Hanı'nın da sahibi olan Küçük Ayasofya Cami vakfına gelinecek olursa; ağa 15. yüzyılın sonlarında İstanbul'da Kadırga Limanı ile Cankurtaran semtleri arasındaki eski bir

Bizans kilisesini camiye çevirmiş; Ayasofya Cami'sine benzerliği sebebiyle buraya Küçük Ayasofya Cami denilmiştir (Eyice, 2002: 520).

Hüseyin Ağa'nın vakfının ilgisi sadece bu yörelerle sınırlı kalmamış; vakıf gerek başlangıçta gerekse ilerleyen asırlarda Edirne ile de yakından ilgilenmiştir. Zira kurumun yine öteden beri şehirde kiraya verdiği oda ve dükkânları ya da arsa gibi gayr-i menkulleri bulunmaktaydı. Örneğin Kale kapısı yakınlarında 4 adet dükkân, Alacahamam yakınlarında vakıf odaları (BOA, *TS.MA.e*, 420/2) ve Üç Şerefeli Cami yakınında kiralık dükkânları bulunmaktaydı BOA,*TS.MA.,e*, 1252/64). Yine Edirne'deki Topkapı semti civarında bir arsa da vakfın varidatı içindeydi (BOA, *TS.MA.e*, 568/35). Bu manada buraya kadar sayılan yatırımlar Hüseyin Ağa vakfının büyük ya da en azından orta seviyede sayılabilecek evsafa mali güce sahip olduğunu göstermektedir. Bu maddi güç aşağıda görüleceği üzere kronolojik süreç içinde Halil Paşa Hanı'nın da uzun süreler ayakta kalmasını sağlayacak olan arka plandaki desteklerden birine işaret etmektedir.

Kaynaklara göre Halil Paşa Hanı ilerleyen asırlarda yıkılmış (Canım, 1999:251) olup yıkım tarihi net değildir. *Riyâz-ı Belde-i Edirne* isimli eserin yazarı Ahmed Bâdî Efendi (ö. 1910), Hicri 1165, Miladi 1751/1752 senesinde büyük bir depremde binanın pek çok yerinin harap olduğunu ve sonrasında yine tarih vermeden onların da yıkılarak Daire-i Askeriyye yapıldığını kaydetmektedir (Ahmed Bâdî Efendi, 2014: 255). Bu çalışmada ulaşılan ve yukarıda zikredilen belgeler ise 1786 yılına kadar hanın ayakta olduğunu göstermektedir. Osman Nuri Peremeci, belgelerin verileri ile örtüşecek biçimde, büyük zelzeleden sonra hanın yeniden yapıldığını ve 1897'de tamamen kaldırıldığını ifade etmektedir (Peremeci, 1939: 93). 20 Temmuz 1897'de Halil Paşa ve Gümrük hanının (Çöplüce Hanı) arsasına bu yeni yapı (Müşiriyyet Dairesi) inşa edilmiştir (Ahmed Bâdî Efendi, 2014: 769).

Halil Paşa Hanı'nın Fiziki Yapısı

Osmanlı arşiv kayıtları ve mevcut literatürde Halil Paşa Hanı'nın genel fiziki özelliklerine dair çeşitli bilgiler mevcuttur. Ayverdi tarih ve kaynak belirtmeksizin hanın toplamda 65 ila 75 odası bulunduğunu kaydetmektedir (Ayverdi, 1973: 232). Veziriazam Mahmud Paşa'nın 1467 yılında İstanbul'da yaptırdığı ve en büyük hanlar içinde sayılan Kürkçüler Hanı'nın alt katında 167 oda bulunduğu kaydı düşünülünce (Elisseéff, 1997: 1017); Halil Paşa Hanı'nın bu kadar büyük olmasa da fiziki bakımdan hatırı sayılır bir yapı olduğu ifade edilebilir. Bilhassa aşağıda Tablo 1'de, tamirat hakkındaki bilgiler binanın genel ve teferruatlı yapısı hakkında malumat

sağlamaktadır. Buna göre Halil Paşa Hanı iki katlı, kâgir yapılı, üzeri kurşunlarla kaplanmış ve çatılarında (sakafında) da kiremitler kullanılmıştır. Han; ahırları, depoları (mahzenleri), odaları, dükkânları, mescidi, sofaları ve tuvaletleri ile kompleks bir yapı olarak gerek misafirlere gerekse tacirlere hizmet etmekteydi.

Halil Paşa Hanı'nın fiziksel bakımdan ayrıntılarına bakıldığında çeşitli tarihlere ait detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Örneğin 1574 yılı kaydına göre yapının o tarihte en az 8 adet dükkânı (BOA, *TS. MA.e.*, 420/5); 1576 yılı verilerine istinaden ise 60 adet odası bulunmaktaydı (BOA, *TS.MA.e.*, 1050/55). Bu son kayıttan ayrıca, o sıralarda odalarda ocak olduğu *altmış bâb odaların ocakları termîme muhtâc olup* kaydından anlaşılmakta olup bu husus küçük ısınma düzeneklerinin han içinde yer aldığına işaret etmektedir. Üst katta odaları olan hanın bu odalarının pencereleri ve pencerelerin de kepenkleri (belgenin ifadesiyle *üç çift pencere kapağı*) vardı (BOA, *TS, MA.e.*, 567/55). 1578 tarihli verilere göre ise hanın ön tarafında en az 10 adet dükkân yer almaktaydı (BOA, *TS. MA.e.*, 1050/57). Binanın ahırları Batı tarafındaydı (BOA, *TS. MA. e.*, 273/11) ve buralar da kâgir duvarlarla güçlendirilmişti (BOA, *TS. MA. e.*, 1254/29). *Mezkur han-ı şerifin vasatında vâkî mescid-i şerifin...* ifadelerinden hanın ortasında bir adet mescit bulunduğu anlaşılmaktadır. (BOA, *TS, MA.e.*, 567/55). Ayrıca hanın alt katında kiralık mahzenler inşa edilmişti (BOA, *TS.MA.e.*, 719/24).

Tüm bu veriler ışığında Edirne Halil Paşa Hanı'nın genel olarak Osmanlı han yapılarının temel özelliklerini taşıdığı ifade edilebilir. Nitekim imparatorluk klasik dönemi hanlarında da genellikle iki kat mimari tercih edilmeye başlanmış olup (Güran, 1976: 9); alt katta genişçe bir avlu (sofa), mahzenler ve dükkânlar; üst katta ağırlıklı olarak odaların konuşlandırılması ve mescitle zenginleştirme şeklinde bir tasarım söz konusuydu (Yeşilbaş 2015: 884,887). Ayrıca ahırların ayrı olarak inşa edilmesi ve cephelerde dükkânlara yer verilmesi gibi özellikleri ile Halil Paşa Hanı, yine Osmanlı mimarisindeki özgün tarzları yansıtmaktadır (Güran, 1976: 9; Ersoy 1994; 83,84).

Tamiratlar ve Yenilemeler Arasında Halil Paşa Hanı

Edirne tarihinde genişçe bir zaman aralığında hizmet veren ve büyükçe sayılabilecek bir ticari mekân olan Halil Paşa Hanı'nın zaman içinde yıpranması kaçınılmazdı. Geçici konaklamalar esnasındaki tahribatlar, deprem ya da yangın gibi afetler neticesinde ortaya çıkan zararlar ya da genişletme-daraltma gibi çalışmalar, bu faal mekânın sık sık tadilat ve yenileme çalışmalarına girmesine sebep olmuştur. Bu şekildeki fiziki

müdahaleler binanın sahibi olan İstanbul Küçük Ayasofya Vakfı'ndan gönderilen memurlarla takip edilmiştir. Mesela handa vakıf adına hesap tutucu bir câbînin görev aldığı anlaşılmaktadır (BOA, *TS.MA.e.*, 221/6). Ayrıca bu tür faaliyetler için mutlaka bir ya da birkaç kişiden oluşan hassa mimarlar görevlendirilmiş ve onların keşif ve şahitliği neticesinde ortaya çıkan raporlarla çalışmalar başlatılmış, yürütülmüş ve sonlandırılmıştır (Bkz. BOA, *TS.MA.e.*, 1050/75). Böylece hassas süreçlerde hanın tamirat işleriyle saray da ilgilenmiş; hatta konuyla ilgili bizzat padişahların doğrudan hükümleri ilan edilmiştir. Aşağıda Tablo 1'de yer alan, Sultan III. Murad'ın 1574 tarihli fermanı, vakfın oda, dükkân, karîz ve mahzenlerinin tamiri için gerekli ücretin derhal vakıf mahsulünden temini ve tamirin gerçekleştirilmesi adına ilan edilmiştir.

15 ila 18. yüzyıl zaman aralığında sürecinde Halil Paşa Hanı için yapılan yenileme veya onarım gibi çalışmalar ile ilgili olarak tespit edilebilen örneklerle hazırlanan Tablo 1'in rehberliği faydalı olacaktır.

Tablo 1: Edirne Halil Paşa Hanı Onarım ve Yenileme Kayıtları (1552-1755)

Tarih	Onarım/Yenileme Yeri	Onarım/Yenileme Sebebi	Onarım/Yenileme Sebebi Masrafı ¹	Kaynak
1552	Genel tamirat	Yangın	35143 akçe (b)	BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 1050/53.
1554	Tuvaletler ve çatı	Yoğunluk (Muhtemelen)	3000 akçe (a)	BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 221/6.
1574	Oda, dükkân, karîz ² ve mahzenler	Olağan ³	15000 akçe (a)	BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 420/5.
1576	Kapı kilidi ve merdivenler	Olağan	2300 akçe (b)	BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 819/38.
1576	Ahır, merdiven, çatı	Olağan	3582 akçe (a)	BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 1050/55.
1577	Karîz	Olağan	1200 akçe (b)	BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 1050/56.

¹ a: önceden hesaplanan miktar; b: harcanan miktar.

² Kahrîz, karîz, kerîz de denilen bu yapılar şehir içlerindeki lağımları ifade etmektedir (Ayverdi, 2010; 631).

³ Herhangi açık bir sebep belirtilmeyen örnekler, yıpranma sebebiyle olağan faaliyet şeklinde değerlendirilmiştir.

MERKEZİ BİR YAPININ İZLERİNDEN
OSMANLILARIN GEÇMİŞİ:
EDİRNE KENT TARİHİNDE (ÇANDARLI) HALİL PAŞA HANI

1606	Genel	Olağan	6948 akçe (b)	BOA, TS. MA.e., 567/32.
1612	Genel ⁴	Olağan	8060 akçe (a)	BOA, TS. MA. e, 1050/59.
1689	Genel	Olağan	44358 akçe (a)	BOA, TS. MA. e, 1254/27.
1697	Yeri belirtilmemiş.	Olağan	54617 akçe (b)	BOA, TS. MA. e, 1254/29.
1708	Çeşitli yerler	Olağan.	79400 akçe (a)	BOA, TS. MA.e, 567/55.
1713	Genel	Olağan	1 yük 1115 akçe (101 bin 115 akçe (b)	BOA, TS. MA.e, 273/14.
1737	Genel	Olağan Yıpranma	81780 akçe (a)	(Samıkıran 2006: 434).
1746	Genel	Yangın	137930 akçe. (b)	BOA, TS. MA. e, 819/40.
1755	Genel	Deprem	177170 akçe (a)	BOA, TS. MA.d, 7641.

Makale kapsamında incelenen yaklaşık iki buçuk asırlık süre boyunca Halil Paşa Hanı'nda toplamda 15 kez onarım, yenileme ya da onarımların yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu rakam tespit edilebilen asgari sayı olarak kabul edildiğinde, hanın yaklaşık her 13 yılda bir tadilat gördüğü söylenebilir. Dolayısıyla bu rakamlara istinaden söz konusu yapının bir hayli korunduğu ifade edilebilir. Bu müdahaleler içinde ağırlıklı olarak doğal yaşlanma ve yıpranma sebebiyle hareket edildiği anlaşılmaktadır. Sürekli kullanmaya bağlı sebepler dışında deprem ve yangın gibi olağanüstü gelişmeler nedeniyle de han onarımına alınmıştır. Sebebi belirgin olmayan faaliyetler için ise çeşitli olasılıklar ileri sürülebilir. Örneğin 1554 yılındaki tamir Osmanlı ülkesinde 16. yüzyılda görüldüğü bilinen demografik büyümelerin (Bkz. Barkan ve McCarthy, 1975: 13) getirdiği yoğunlukla alakalı olabilir. Yine aynı yüzyılın son çeyreğinde belirgin şekilde daha sık tamire ihtiyaç duyulması ile aynı süreçte cereyan eden Celali vakalarının ilişkisi de mümkündür. Nitekim Celali olayları sırasında Bursa, Edirne ve İstanbul gibi üç büyük şehirdeki hanlar asilerin taşkınlıklarına ve ahlak dışı

⁴ Kubbedeki kurşunlar, kiremitler, tuvalet ve çatı onarılmıştır.

faaliyetlerine sahne olmuştur (Akdağ, 1963: 71). II. Selim devrinde Edirne ayrıca öğrencilerin de silahlı eşkıyalık yaptığı yerler arasındaydı (Akdağ, 1995: 178). Öğrenci gruplarının Edirne imarethanelerindeki yiyecekleri gasp ettikleri de (Akdağ, 1995: 180) dikkate alınınca asilerin Halil Paşa hanındaki mahzenlere veya dükkânlara da zarar vermiş olma ihtimalleri yüksektir. Celali gruplarının etkileri azaltıldıktan sonra, bilhassa 1610'lardan itibaren, hanın şartlarının kapsamlı onarımlarla düzeltilmeye gayret edildiği de belirtilmelidir. Bu durum yine kent tarihi ile paralel gitmiş olup Osmanlı kentlerinde olduğu gibi Edirne'de de bu sıralarda iktisadi olarak toparlamalar görülmüştür. (Pamuk, 2000: 54). Tablo 1'e istinaden, giderek artan meblağlarda onarım ve yenileme işlemleri yapıldığı ayrıca ifade edilmelidir. Han için yapılan harcama miktarlarının süreç içinde artış göstermesi, kuşkusuz enflasyonist gelişmelerin etkisini yansıtmaya ihtimalini taşımaktadır. Zira Edirne'nin de aralarında olduğu Osmanlı kentlerinin bu dönemde, yıkıcı olmamakla birlikte, akçenin değer kaybı ve fiyatlarda yükselmeler süreci geçirdiği bilinmektedir. (Pamuk, 2004: 455-60).

Bu noktada bazı onarım faaliyetlerine yakından bakıldığında bazı ilginç noktalar dikkat çekmektedir. Örneğin 1689 yılında han, padişah II. Süleyman için *konak* olarak tayin edilmiştir. Padişahın şahsı için mi yoksa askerler adına mı konak olarak seçildiği belli olmasa da kentin sefer güzergâhında olması ve sultanların Edirne'ye olan ilgileri dikkate alınınca hanın bizatihi padişah adına konak tayin edildiği olasılığı öne çıkmaktadır. İhtimal her ne olursa olsun bu seçim, Halil Paşa Hanı'nın sıradan bir han olmaktan öte politik/stratejik bir arka planının bulunduğunu göstermektedir. 1708 yılındaki örnekte ise tamirat için saray mimarlarının, detaylı incelemeleri sonrasında rapor yazmaları ve onarım aşamalarında bunlara göre hareket edilmesi hana verilen değer bir başka açıdan yansımasıdır. 1713'teki genel onarım faaliyetine detaylı bakıldığında ise tafsilatlı bir onarım sonrasında 1 yük 1115 akçe harcandığı görülmektedir.

Tarihsel süreç içinde giderek artan onarım masrafları değerlerini olumlu cephelerden yorumlamak da mümkün olup daha fazla kaynak ayırabilmenin hanın sahibi olan vakfın mali gücünün de artışına işaret etmesi muhtemeldir. Bu manada geçirdiği onarım ve yenilemelerle adeta yeniden doğmuş gibi görünen Halil Paşa Hanı'nın asırlarca dayanabildiği söylenebilir. Yukarıdaki tablo, Gürer Karagedikli'nin de dikkat çektiği (2022: 28) ve kentin 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başındaki sosyo-politik gelişmişlik düzeyinin zirve yaptığı yönündeki iddia ile de örtüşmektedir. Bir başka ifadeyle kentin gelişimi ile artan talebe karşılık vermek adına hanın kendisini yenileme

çabalarının paralel seyrettiği anlaşılmaktadır. Ancak 1755 depremi sonrasında Hüseyin Ağa vakfının, handaki tamirat masraflarını karşılayamayacak hale gelmesi, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Halil Paşa Hanı'nın tarihinin çok da iyi ilerlemediğini göstermekte; söz konusu sıkıntılı zaman aralığı bu değerli yapının 19. yüzyıldaki tamamen yıkılışının erken habercisi gelişmeler olarak görülmektedir.

Halil Paşa Hanı'ndan Yansıyan İktisadi Yaşam

Osmanlı padişahlarının ikinci başkent gibi kullandıkları, hatta zaman zaman İstanbul'u ihmal edecek kadar uzun süre konakladıkları Edirne kenti de Avrupa ve Asya arasında ticari bir merkez olarak Osmanlı tarihinde yerini alırken; kuşkusuz kentin ticaret mekânları bu hareketlilikten istifade etmiştir. Özer Ergenç'in 1703 yılında kent merkezindeki nüfusun %11'inin kiracı olduğu yönündeki bulgusu hayli önemlidir. Yazar, kentin İstanbul ile olan sıkı münasebeti sebebiyle saraya bağlı çok sayıda askerî kökenli nüfusun, mütekâidin (emeklilerin) ve tüccarın barındığı bir şehir olmasını kiracı oranının "yüksek"liğine ilişkin sebepler mahiyetinde göstermektedir. (Ergenç, 1989: 1420).

Edirne Halil Paşa Hanı'ndaki ekonomik yaşamı irdelerken bu genel verilerle bağlantılı olarak söz konusu hanın iki temel işlevi öne çıkmaktadır: Öncelikle bu büyük han, dükkânları ile gündelik ticari yaşama ortam sağlarken ayrıca kiralık odaları ile tüccarlara hizmet etmekteydi. Ancak yapının bunlardan da öte fonksiyonları vardı. Kanuni Sultan Süleyman'ın 6 Ocak 1534 tarihli fermanı, hanın bir ticaret odağı olduğunu ve adeta santral görevinde bir gümrük merkezi olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Sultan Süleyman fermanında, babası Yavuz Sultan Selim devrinden beri uygulanan karar gereği tüccarların han içinde eşyalarını koymak suretiyle hem depo olarak kullanıldığını hem de gümrük birimi olarak gelir elde edildiğini hatırlatarak, tacirlerin başka yerlerde emtia depolamalarının yasak olduğunu ilan etmiştir (BOA, *TS.MA.e.*, 8895/20). Aslında padişahın bu fermanı ilan etmesinde anlaşılır bir gerekçesi de vardı. Edirne'ye gelen ve bu handa işlem yaptırması gereken tacirler mallarını perakende olarak başka yerlere indirmek suretiyle bir nevi gümrük vergisi kaçırıyorlardı ve padişah buna razı değildi.

Edirne günlük yaşamında bu denli kıymetli bir konumda olduğu anlaşılan Halil Paşa Hanı'nın kent tarihindeki yerini anlamak adına tarihsel süreç içinde handa kiracı olarak kalan kişiler, kiralık mekânlar ve bunların fiyatları da anlamlı veriler sunmaktadır. Nitekim incelenen zaman diliminde binadaki oda, dükkân ile mahzenler çeşitli yöntemlerle ve sürelerle pek çok girişimci

tarafından kiralanmıştır. Kiracıların kimlikleri, kiralanılan birimler ve süreleri ile bunların fiyatları hakkında bu çalışmada tespit edilebilen verileri şu şekilde listelemek mümkündür:

Tablo 2: Edirne Halil Paşa Hanı'nın Kiracıları, Kiralık Mekânları ve Kira Bedelleri (1478-1799)

Tarih	Kiralanılan Mekân	Kiracı	İcâre-i Muaccele (Peşin) Bedel	İcâre-i Müeccele (Aylık) Bedeli ⁵	Kaynak
Binayı Tümüyle Kiralayanlar ve Kira Bedelleri					
1478	Tüm bina	Hamza Sipahveled-i İlyas	55 bin akçe (yıllık)		(Gökbilgin, 1952: 117).
1481	Tüm bina	Muslihiddin	-	1414 akçe (45 günlük) ⁶	(Gökbilgin, 1952: 117).
1516	Tüm bina	-	19 bin akçe (yıllık)		BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 1052/4.
1584	Tüm bina	Hacı bin Ahmed	31000 akçe (yıllık)		BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 1050/75.
1609	Tüm bina	-	27666 akçe (yıllık)		(Peremeci, 1939: 93).
1611	Tüm bina	ElhacMehmed	30000 akçe (yıllık)		BOA, <i>TS. MA.e.</i> , 1050/78.
1614	Tüm bina	Hasan Bey bin Ramazan ve Geyvan bin Abdullah	31666 akçe (yıllık)		BOA, <i>TS. MA.e.</i> , 1050/78.
Oda Kiracıları ve Kira Bedelleri					
1697	1 adet oda (2. Kat)	Hasan Çelebi	20 kuruş	20 akçe	BOA, <i>TS. MA.e.</i> , 819/39.
1697	1 adet oda (1. Kat)	Hasan Bey	2400 akçe	12 akçe	BOA, <i>TS. MA.e.</i> , 567/52.
1697	1 adet oda (1. Kat)	Hasan Ağa	20 kuruş	20 akçe	BOA, <i>TS. MA.e.</i> , 567/52.

⁵ 1 kuruş karşılıkları 120 akçe; 1 yük karşılıkları 100 bin akçe olarak alınmıştır (Bkz. Pamuk, 2002: 458); (İşbilir, 2013; 48).

⁶ Yıllık karşılığı 11.312 akçeye denk gelmektedir.

MERKEZİ BİR YAPININ İZLERİNDEN
OSMANLILARIN GEÇMİŞİ:
EDİRNE KENT TARİHİNDE (ÇANDARLI) HALİL PAŞA HANI

1702	1 adet oda	Hıradveled-i Sadon		-	BOA, TS. MA.e, 567/68.
1708	2 adet oda	Hasan Ağa ⁷	25 kuruş	15 akçe	BOA, TS, MA.e, 567/55.
1712	1 adet oda	Sona? Yahudi, Ohan Ermeni, Kaftancılsak ⁸		10 akçe	BOA, TS. MA.e, 567/59.
1712	1 adet oda	Şaban Yahudi, David Yahudi		12 akçe	BOA, TS. MA.e, 567/59.
1712	1 adet oda	Sarraf Omet? Ermeni, Menteş Yahudi, Pepe Yako Oğlu, Kazaz Yahudi, Asla Yahudi, Koca Haham ⁹		15 akçe	BOA, TS. MA.e, 567/59.
1712	1 adet oda	Araboğlulsak		20 akçe	BOA, TS. MA.e, 567/59,
1712	1 adet oda	Kabil? Yahudi		30 akçe	BOA, TS. MA.e, 567/59,
1715 ¹⁰	1 adet oda (2. Kat)	Elhac Ömer Ağa	30 kuruş	12 akçe	BOA, TS.MA.e,567/61.
1720	1 adet oda (2. Kat)	Süleyman Çelebi		10 akçe	BOA, TS: MA.e., 567/64.
1720	1 adet oda (1. Kat)	Hasan bin Hüseyin	1320 akçe	10 akçe	BOA, TS: MA.e., 567/64.
1725	1 adet oda (2 Kat)	Mokozımı veledi Milikon?		15 akçe	BOA, TS. MA.e, 567/68.
1725	1 adet oda (2. Kat)	Barnanveled-i (boşluk)	535 akçe	15 akçe	BOA, TS. MA.e, 567/68.
1702	1 adet oda	Haron, Ovam? veSinorya? Yahudiler		-	BOA, TS. MA.e, 567/68.
1735	İçindeki 8 adet oda	-		12,5'ar akçe	BOA, TS. MA.e., 567/73.

⁷ Edirne sakinlerindedir.

⁸ İsim bilgisi Yahudi kökenli tebaa olduğuna işaret etmektedir.

⁹ İsim bilgisi Yahudi kökenli tebaa olduğuna işaret etmektedir.

¹⁰ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ndeki katalog tarihi farklı olup, bu hükmün yer aldığı metnin altında Gurre-i Zilkade 1111, 20 Nisan 1700 tarihi yer almaktadır. Derkenarda ise Elhac Ömer'in tasarrufundaki bu odayı Elhac Hasan Ağa'ya kendi rızasıyla 30 kuruş karşılığında feragat ettiği bilgisi bulunmaktadır. Derkenar tarihi ise Gurre-i Safer 1125, 27 Şubat 1713'tür.

1799	3 adet oda	Sultan Yahudi		45 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	1 adet oda	Şekerci Musa		15 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	1 adet oda	Şekerci Avram		15 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	1 adet oda	Musa (diğer)		15 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	1 adet oda (2. kat)	İbci (?) Sadık		60 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	1 adet oda	Yuşca Oram		17 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	1 adet oda	İsrail		18 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	1 adet oda	İsrail (diğer)		15 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	4 adet oda	Kostantin		40 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	1 adet oda	Mütevellizade Ali		15 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	4 adet oda	Mustafa câbî-i vakıf		23 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
Dükkân Kiracıları ve Kira Bedelleri					
1748	1 adet dükkân ¹¹	Emine Hatun		10 akçe	BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 567/82.
1748	1 adet dükkân	Sason? Yahudi		10 akçe	BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 567/82.
1799	1 adet dükkân	Arslan Zımmi		10 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
1799	1 adet dükkân	Abraham		12 akçe	BOA, <i>TS. MA.d.</i> , 7417.
Mahzen Kiracıları ve Kira Bedelleri					
1697	Mahzen	Yahudi Rafael	10 kuruş	12 akçe	BOA, <i>TS. MA.e.</i> , 567/68. ¹²
1699	Mahzen	İlya veledi Mosi/ sonra oğlu Mosilor?		-	BOA, <i>TS.MA.e.</i> , 394/68.

¹¹ Dükkânın bir tarafı Hayim Yahudi mahzenine bir tarafı Arslan Yahudi mahzenine komşuydu.

¹² Belgenin katalog künyesi 10 Safer 1138, 18 Ekim 1725 tarihli olsa da hüküm Zilhicce? 1108 (Haziran-Temmuz 1697) tarihli dir.

MERKEZİ BİR YAPININ İZLERİNDEN
OSMANLILARIN GEÇMİŞİ:
EDİRNE KENT TARİHİNDE (ÇANDARLI) HALİL PAŞA HANI

1712	Mahzen (?)	Mustafa		15 akçe	BOA, TS. MA.e, 567/59.
1725	Mahzen	Mahidirveled-i Hadon Yahudi		50 akçe	BOA, TS. MA.e, 567/68.

Tablo 2, Çandarlı Halil Paşa hanında kiracı olarak bulunan kişilerin kimlikleri ile beraber kiralanan mekânlar ve bunların kira bedelleri hakkında toplu olarak kategorize edilmiş veriler sunmaktadır. Bu üç veri grubunun ayrı ayrı değerlendirilmesine kiracıların kökenleri ile başlanacak olursa Tablo 3, bu konuda daha net bilgiler ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Edirne Halil Paşa Hanı Kiracılarının Unvan veya Köken Bilgileri (1478-1799)

Kiralayanın Unvanı	Hanın Tümüünü Kiralayan Kişi Sayısı	Oda Kiralayan Kişi Sayısı	Mahzen Kiralayan Kişi Sayısı	Dükân Kiralayan Kişi Sayısı
Kul	1	-	-	-
Sipahi	1	-	-	-
Elhâc	2	-	-	-
Bey	1	1	-	-
Çelebi	-	2	-	-
Ağa	-	3	-	-
Müslüman Reaya ¹³	1	6 ¹⁴	1	1 ¹⁵
Zımmi ¹⁶	-	4	-	1
Yahudi	-	22	4	2
Belirlenemeyen	2	1	-	-
Toplam	8	39	5	4

Kiracı olarak ismi geçen 56 farklı kişi tespit edilmiş olup bunlardan 20'si Müslüman, 33'ü gayri Müslim'dir. Kira bedelleri tespit edilmesine rağmen kalan 3 kişi hakkında herhangi bir veriye erişilememiştir. Müslümanlar arasında unvan bilgisine ulaşılabilenlere bakıldığında 3 kişi ağa 2'serkişi çelebi, bey ve Elhâc unvanı taşımaktadır. Bunlara ek olarak unvan bilgisine elde edilen veriler Müslüman kesimden belirli bir toplumsal ağırlığı olan ve ticaretle uğraştıkları düşünülebilecek kişilerin handa kiracı olarak yer aldıklarını göstermektedir. Müslümanlardan sadece bir tanesinin Edirne'de meskûn olduğuna ilişkin bilginin bulunması bu kiracıların ticaret

¹³ Herhangi bir unvan ya da köken bilgisi olmayan Müslümanlardır.

¹⁴ Biri kadındır.

¹⁵ Kadın.

¹⁶ Ermeni ya da Rum tebaadır.

maksadıyla handa konaklayan kişiler oldukları ihtimalini güçlendirmektedir. Toplam kiracılar içinde Müslümanların sayısı az olsa da bütün hanı kiralayan, dolayısıyla daha fazla sermaye ile hareket eden girişimciler olarak yine onlar öne çıkmaktadır. Zira hanı tümüyle kiralayanlardan ismi belirlenenlerin tamamı Müslümanlardır. Ne var ki 17. yüzyılın başlarından sonra bu şekilde tüm hanı tek başına kiralayan girişimcilere rastlanmamıştır. Kuşkusuz han ile ilgili bütün tarihsel dokümanlara ulaşılamamıştır. Ancak yapının zaman içerisinde yaşadığı mali sıkıntılar, Osmanlı iktisadi düzeninde 17. yüzyıldan itibaren görülen buhranlar ve yine bizatihi hanın yıpranmaya başlaması gibi değişkenler bu şekilde tümten kiralamaya cesaret edecek müteşebbislere engel olan olası sınırlamalar olarak öne sürülebilir.

Edirne Halil Paşa Hanı'nın kiracılarından olup gayr-i Müslim tebaadan olan kişilerin 28'i Yahudilerden oluşurken sadece beşinin zimmî reayadan olduğu tespit edilmiştir. İsim bilgisine yansıdığı kadarıyla bu kişiler Ermeni ve Rum tebaadandı. Dolayısıyla hem Gayr-i Müslimler hem de tüm kiracılar içinde Yahudiler belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Bu durumun nedeni sorgulandığında, Edirne'nin Yahudilerce yoğun yerleşilen Osmanlı kentlerinden olması bu konuda önemli bir ipucu sağlar. Zira Edirne'deki Yahudi cemaatlerin, 14. ve 15. yüzyıllarda Macaristan, Fransa ve Bavyera'dan gelenler; 15. yüzyıl sonlarından itibaren Alman, İtalyan ve Portekiz coğrafyasından gelenler ve nihayet 16. yüzyılda yoğun olarak İspanya'dan ayrılarak kente yerleşen Sefaradlar ile birlikte bir hayli zenginleştiği bilinmektedir (Karagedikli, 2018: 665-686). Edirne'deki Yahudi nüfus yoğunluğu hem tahrir verilerine hem de Edirne'ye uğrayan seyyahların anlatımlarına yansımıştır. Nüfusun nicel verilerine bakıldığında ise: Edirne'de 1528'de 144 Müslüman, 19 Hristiyan mahallesi ve 8 Yahudi cemaati bulunmaktaydı (Gökbilgin, 1994: 428). Evliyâ Çelebi ise şu rakamları vermektedir: "Tamamı 414 adet mahalledir. İlk başta kale içinde 14 mahalledir. 5 mahallesi Yahudi ve 10 mahallesi Rum keferesi bulunmaktadır" (*Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2006: 590).

Seyyahların anlatımlarına gelince; 1550'lerde kentte bulunan Fransız coğrafyacı ve seyyah Nicolas de Nicolay Edirne için: "Burada çok fazla zengin Yahudi yaşar. Bu kişiler tefecilikle ya da büyük miktarlarda mal ticaretiyle uğraşmaktadır" ifadelerini kullanmıştır (Nicolas de Nicolay, 2014: 304). 1573 yılında kentten geçen Parisli seyyah Philippe du Fresne Canaye ise kenti "Musevilerin ve Rumların bol olduğu" bir şehir olarak nitelendirmiştir (Philippe du Fresne- Caney, 2009: 46). Lale devrinin hemen

öncesinde İngiltere'nin İstanbul elçisinin hanımı olarak Edirne'de konaklayan Lady Mary Montagu'nun "gördüğüm zengin tüccarların çoğu Yahudi idi. Bu insanlar bu şehirde inanılmaz güçlüler" şeklindeki tespiti de yukarıdaki sayısal verilerle uyumaktadır (*The Letters...*, 1884: 86).

Kuşkusuz bu veriler handaki gayr-i Müslim tebaanın ağırlıklı olarak neden Yahudi halktan müteşekkil olduğuna dair kısmen açıklayıcı nitelikte sayılabilir. Edirne'de kendi soydaşlarının çokça yerleşmiş olması diğer kentlerden gelen Yahudi tacirlerin bu şehirdeki hanlarda fazlaca görünür olmalarını sağlamıştır. Böylece hanın Yahudi kiracıları "yabancılık" hissetmeyerek daha fazla sürelerle ve daha büyük mali güçlerle handa konaklamak istemiş olmalıdırlar. 16. yüzyılda sof ticaretiyle uğraşan Edirneli Yahudi tüccarların konaklamak için kentteki hanları tercih etmeleri (Faroqhi, 2000: 178) bu manada söz konusu cemaatin Halil Paşa Hanı'na da olan ilgisine dair ipuçları olarak sayılabilir. Dolayısıyla buradaki Yahudileri, Karagedikli'nin de zikrettiği üzere (2014: 317), kente büyük ihtimalle ticaret için "perakende" olarak gelen ve Edirneli olmayan kişiler olarak ifade etmek mümkündür.

Edirne'de kentin hemen merkezinde konumlanan Halil Paşa hanındaki Yahudilerin etkin konumlarının sebepleri arasında ayrıca, onların bu tarihsel arka planlarının desteği ile Avrupalılar ile kurdukları ticari yakınlıklarının katkısı da olmalıdır. Edirne'nin, Selanik ve İstanbul gibi Yahudilerce yoğun yerleşilen memleketlerin tam ortasında olması¹⁷ ve zaten kentte meskûn bulunan diğer Yahudi girişimciler, handa konaklayan soydaşları adına daha uygun ortamların doğmasını dolaylı yoldan desteklemiş olmalıdırlar.

Odaları kiralayan diğer kişilerin de daha çok kent dışından gelenler olduğunu tahmin etmek zor değildir. Zira yukarıda ifade edildiği üzere Edirneli olanların açıklayıcı biçimde ve çoğunlukla "Edirne sakinlerinden" ya da "Edirne'de meskûn" gibi ibarelerle kaydedilmesi Şeriyeye sicillerinin yaygın metodolojik uygulamasıydı. Bununla birlikte dükkân kiralayanların satış ya da depolama gibi daha uzun soluklu faaliyetlere girişmeleri sebebiyle kentte yerleşik kişiler olmaları daha kuvvetli ihtimaldir. Mahzen kiracıları için ise her iki örnekteki kişilerin yer alabileceği ifade edilebilir. Çünkü mahzenlerin kapılarının kilitlenmesi ve sürekli açık kalma ihtiyacının

¹⁷ 1477'de İstanbul'un %10'u (1647) hane Yahudilerden müteşekkil iken; bu kesimin nüfusu 1535'te 8070 haneye 1690 yılında 9642 haneye ulaşmıştır (Ünal ve Tütüncü, 2018: 269). Söz konusu milletin Selanik'teki cemaatlerinin yerleşmesi daha yoğundur. 1519 yılı tahririnde kentte 1374 Müslüman, 1087 Rum ve 3174 Yahudi hanesi bulunmaktaydı. 17. yüzyılda kentteki Yahudi Mahallesi sayısı 56 idi (Ünal ve Tütüncü, 2018: 302).

olmaması nedeniyle, kiracıların mekânlarını bırakıp başka yerlere gitmeleri mümkündür. Tablo 2’de yer almamakla birlikte Barkan tarafından listelenen Edirne askerî kassâmına ait örneklerde yer alıp, incelenen handa çuka depolayan tacir Edirneli Hâce İshak bin Abdürrezzak’ın (Barkan, 1966:92) kiracılık süresince mutlaka Edirne’de kalması gerekmeyebilirdi.

Tablo 2’nin verileri değerlendirilmeye devam edilirse; kiracılar arasında kaftancı, kazaz, sarraf ve şekerçi gibi meslek belirten unvanlara sahip olan kişilere rastlanması handan istifade eden kesimlerin kimliği hakkında ayrıca bilgi vermektedir. Yine dükkân kiralayanların içinde sadece iki kadın tespit edilebilmiştir. Bunlardan biri Müslüman diğeri ise babasından miras kalan payı olan bir Yahudi’dir. Yıldız’ın, örnekler ile dikkat çektiği üzere kadınların (kız çocuklarının) vakıflardan icar almaları engelleyici çeşitli olumsuz görüş ve uygulamaların (Yıldız, 2019: 35-38) buradaki örneklerde yer almadığını ayrıca belirtmek gerekir. Bu manada Edirne’de kadınların hanlardaki ticari faaliyetlerinde (ya da hisselerinin kullanımında) herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmadıkları ifade edilebilir.

Edirne Halil Paşa Hanı’nın iktisadi geçmişini anlama aşamalarında ikinci olarak handaki birimlerin kiralama yöntemleri incelenebilir. Tablo 2’de yer alan kira ücretlerinin tayininde tüm binanın kiraya verilmesi örneklerin de mukâtaa ve iltizam sistemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Mesela Tablo 2’deki 1478 tarihli ilk kira anlaşmasında kira ifadesi yerine mukâtaa terimi kullanılmaktadır. Nakit kaynağının temel dayanaklarından olup rekabete açık bir ortamın doğmasına olanak sağlayan bu sistem hem devlet hem de kiracılar (mültezimlere) adına kazançlıydı. Böylece, özellikle büyük meblağlar söz konusu olduğunda ya da odaların tahribat ve benzeri sebeplerle boş kalmaması için müzayede yapılması gerektiğinde, iltizamlardaki ihale sistemi işletilmiş; halka açık ihaleler ile kiralanacak kısımlar için talipler ve teklifler toplanmıştır. Girişteki onuncu oda karşısındaki odanın harap olması nedeniyle iltizam usulü ile kiraya verilmesi halka açık müzayede ile olmuştur. Açık artırma sonunda Edirne sakinlerinden Hasan Bey 2400 akçe icâre-i muaccele (peşin) ve her ay 12’şer akçe icâre-i müeccele (aylık kira bedeli) ile ihaleyi kazanmıştır. Peşin kısım vakıf mütevellisi (Küçük Ayasofya vakfı) tarafından alınmış; üstelik tamir masrafını da kiracı karşılamayı taahhüt etmiştir (BOA, *TS. MA.e*, 567/52).

Çandarlı Halil Paşa hanındaki iltizamla kiralama süreçlerinde oldukça dikkatli davranılmıştır. 1584 yılındaki örnek bu noktada bir hayli önemlidir. Han bu tarihte 3 yıllığına 80 bin akçeye Hacı bin Ahmed isminde bir kişiye kiraya verilmiştir. Bir süre sonra ismi verilmeyen bir başka kişi gelerek 13

bin akçe fazla ile talip olduğunda han, bu yeni talibe yıllık 93 bin akçeye kiralanmıştır. Ancak hanın 13 adet odası (hücreleri) ve 7 adet dükkânı kullanılmayacak kadar harap olduğu için bu meblağın çok yüksek hesaplandığı anlaşılmıştır. Hassa mimarı ve bilirkişilerin görüşleriyle (*ehl-i vukûfun keşfiyle*) bu durum doğrulanmıştır. Olayın yaşandığı senenin tam olarak Celali isyanlarının yaygınlık kazandığı süreçle örtüşmesi böyle güçlü bir vakfın hanının bakımsız kalmasında bu kargaşaların da etkisinin olabileceğini akla getirmektedir. Zira kentin bu zaman diliminde Celali ve suhte (öğrenci) reislerinin barındığı yerlerden olması (Akdağ, 1995: 72) böyle bir durumun mümkün olabileceğine işaret etmektedir.

Edirne Halil Paşa Hanı'nın incelenen sürece ait tespit edilebilen toplam 30 kira anlaşmasından sadece 8örnekte icâreteyn denilen yöntem kullanılmıştır. "Çifte kira" ya da "iki ücretli" kiralama da denilebilecek olan icâreteyn uygulamasında kiralanın yapı peşin olan muaccele ödemesi ile tutulur; daha sonra günlük, aylık ya da yıllık sürelerle tayin edilen müeccele adıyla ödemeler yapılırdı (Yıldız, 2019: 27). Buradaki örneklerde peşin ödemelerde 5 anlaşmanın kuruş ile diğer üçünün akçe ile yapıldığı görülmektedir. Kiraların tayininde ayrıca irsî intikal ve feragat yoluyla el değiştirmeler söz konusudur. Örneğin 1692 yılında hanın Batı tarafındaki iki adet mahzen, önceden Köse İbrahim isminde Yahudi kökenli bir tebaaya kiraya verilmiş iken; onun vefatında oğulları İsak, Yako ve Salomon'a intikâl-i âdiile icâreye verilmiştir. İntikâl-i âdi bu şekilde kiralama haklarının varislere devrini içeren bir uygulamadır (Akgündüz, 2000: 353). Bir zaman sonra Yako ve Salomon da çocuksuz olarak yaşamını yitirince hisseleri vakfa geçmiştir. Aslında anlaşıldığı kadarıyla beş sene önce kardeşleri İsak mahzenlerdeki hissesini resmi olarak (câbîte messüküyle) 75 kuruşa Edirneli Mustafa bin Ali ismindeki kişiye feragat etmişti ve o zamandan beri Mustafa Ali kullanmaktaydı. Ancak sonradan yapılan detaylı incelemeler neticesinde hisse sahiplerinin paylarını tümüyle satmasının vakfiye şartlarına uymadığı belirlenerek, 110 kuruş bu şahsa ödenmek suretiyle mahzenlerin kullanımı hakkı tekrar vakfa devrolunmuştur (BOA, TS. MA. E, 273/11). 1699 yılındaki örnekte ise İlya veledi Mosi ismindeki bir kişi, handa bir mahzene mutasarrıf iken Kudüs'te hayatını kaybetmiş; böylece kullanım hakkı oğulları Aşon ve Abraham'a miras kalmıştır. Daha sonra bu kişiler diğer kardeşleri etibbâ-i hassâdan (saray doktorlarından) olan Mosilor'a haklarını kendi istekleriyle satarak devretmişlerdir (BOA, TS.MA.e., 394/68). Böylece diğer kullanıcılar gibi Yahudi kiracılar babadan oğula mahzenlerdeki kira hisselerini devredebilmişlerdir. Adeta miras gibi aktarılan bu hisseler, hanın her bölümünün aslında bir yatırım aracı haline

geldiğini ortaya koymaktadır. Bu son örnekte Yahudi hissedarlar arasında saray tabiplerinden birinin bulunması ayrıca yüksek sermaye sahiplerinin hana olan ilgisini yansıtmaktadır.

Hanın kiralama sisteminde ayrıca pragmatist yollar izleniyor; tamire muhtaç odalar da kiraya verilerek tahsil edilen peşinlerle bu kısımların tamiratları yapıyordu. Örneğin 1708 yılında hanın girişinde, merdivenle çıkılan dokuzuncu odası harap olmuş halde iken tamiri yerine kiraya verilmesi daha uygun görülerek Edirneli Hasan Ağa isminde birine kiralanmıştır. Bu harap olan oda ile birlikte iki adet oda için Hasan Ağa, 25 kuruş peşin ödeme yapmış ve her ay 15 akçe vermesi de karara bağlanmıştır. Ayrıca ağanın tamirat masrafını da üstlenmesi vakıf açısından bir başka olumlu gelişme olmuştur (BOA, *TS, MA.e, 567/55*). Benzer bir örnek Tablo 2'deki 1715 tarihli örnektir. Kayda göre ikinci kattaki (fevkânî) on birinci oda harabe olup icâreye verilmesinin vakfa faydalı olacağı görüldüğünden halka açık müzayede yapılmış ve 30 kuruş icâre-i muaccele ve aylık 12 akçe icâre-i müeccele ile Elhac Ömer Ağa'da karar kılınmıştır. Tamir masrafların kiracının hesabından karşılanacağı ve muaccele ödemesinden düşüleceği üzerinde de anlaşılmıştır. Bunda öte sözleşmeler sonrasında ihtiyaç duyulacak olan onarımlar için de masrafları kiracılar üstleniyordu. Örneğin 1697 yılında Yahudi tebaadan Rafael isimdeki şahsa kiralanan mahzende,ilerde ortaya çıkacak olası tamir masraflarını kiracı olarak kendisi karşılayacaktı (BOA, *TS. MA.e, 567/68*).¹⁸

Kiracıların kimlikleri ve kiralama yöntemlerinden sonra üçüncü olarak kira değerlerinin kronolojik süreç içerisindeki değişimine bakılabilir. Tablo 2'ye dikkat edilecek olursa; yıllık tabanda binanın tümüyle kiralama değerlerinin süreç içinde değişken bir seyir izlediği ifade edilmelidir. 1478 yılında en yüksek fiyatla kiralanan han en düşük kira ücretini 3 yıl sonra temin etmiştir. Fatih Sultan Mehmed devrindeki bu dalgalanmanın sebebi belli değilse de devrin iktisadi ve konjonktürel değişimlerinin etkisi olabilir. Zira II. Mehmed devrinde gerek askerî harekâtlar gerekse imar ve taşıma faaliyetleri neticesinde mali olarak yükümlülükler artmıştır (İnalçık, 1999: 60,61). 1481 yılındaki değer üç yıl öncesine göre ciddi oranda düşmesin de sebebi belli olmamakla birlikte, kurgusal bir yorumla Fatih Sultan Mehmed'in vefatı sonrasında II. Bayezid'in cülus süreci ile alakası olduğu söylenebilir. II. Bayezid'in babasının sıkı mali politikalarından vazgeçmeye başlaması (İnalçık, 2009: 130) ile birlikte bu finansal rahatlamanın handa

¹⁸. Belge künyesi 10 Safer 1138, 18 Ekim 1725 tarihli olup asıl hüküm tarihi Zilhicce? 1108 (Haziran-Temmuz 1697)'dir.

kendini bu şekilde gösterdiği iddia edilebilir. 16. yüzyıldan itibaren ise genel kiralama bedellerinin artış eğiliminin devam ettiği görülmektedir. Buradaki artan değerler, yine Osmanlı parasının değer kaybıyla birlikte devam eden enflasyon sürecinin handaki görüntüsü olabileceği gibi bu yüzyıldaki artışın bir diğer sebebi hem imparatorluğun hem de Edirne'nin yaşadığı nüfus artışı ile ilgisi olabilir. Zira 16. yüzyılda Akdeniz coğrafyasında nüfusun yaklaşık iki kat artığına dair veriler (Braudel,1993: 486) ve Osmanlı memleketlerinde de Rumeli sancaklarında benzer artışlar olduğuna dair tespitler (Barkan ve McCarthy, 1975: 13) bulunmaktadır.

Ne yazık ki hanın tümüyle kiralanmasına dair bilgiler 1614 sonrasında birdenbire kesilmiş gibidir. Bu çalışma kapsamında bu tarihten sonra hanı tümüyle kiralayanlara rastlanılmamasının sebebi açık değildir. Ancak belirgin bir sebep aramaya da ihtiyaç olmayabilir. Zira handaki olanaklardan istifade eden girişimcilerin böyle bir yolu tercih etmek yerine daha mütevazı meblağlarla daha küçük birimleri kiralamayı tercih etmiş olmaları da olasılık dahilindedir.

Bu aşamada Çandarlı Halil Paşa Hanı'nın odalarının perakende kira miktarları değerlendirilebilir. Hanlardaki perakende odaların kira ödemeleri hakkında Osmanlı tarihine ait yayın havuzunda çok fazla bilgi olmamakla birlikte etkin tarihçi Ömer Lütfi Barkan'ın bu konudaki ifadeleri mühimdir. Yazar, vakıflara bağlı hanlardaki kiralamalarda, bu çalışmada da örnekleri yansıtıldığı üzere, “yüksek ilk giriş ücreti” ve arkasından gelen ödemelerde ise “düşük kira bedeli” sisteminin olduğunu belirtmektedir (Faroqi, 2000; 37). Barkan ayrıca Edirne Askeri kassamlarını yayınladığı örneklerde (Barkan, 1966: 56), mutat ödemeleri (*icâre-i müecceleleri*) “sembolik” olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla araştırmacı, muaccele denilen peşin ödemelerin doğal olarak yüksek olduğuna; sonraki periyodik ödemelerin ise buna göre düşük meblağlar içerdiğine vurgu yapmaktadır. Zaten ilk etapta verilen peşin ödemelerin diğer aylık olan değerlerden fazla olması beklenen bir husustur. Burada da (bkz. Tablo 1) yaklaşık otuz yılı kapsayan beş adet veriye göre; peşin ödemelerde 535 ila 2400 akçe arasında değişen değerler görülmekte olup, ortalama yıllık peşin kira bedeli yaklaşık 17,5 kuruş (2100 akçe) şeklindedir. Temsil bakımından daha güçlü olan aylık kira fiyatlarına ilişkin ise (bkz. Tablo 1) yaklaşık bir asırlık süreci kapsayan 27 farklı kayıt tespit edilmiştir. Bu örneklerde aylık kiralar odalar için ortalama olarak 19 akçe; dükkânlar için 10 akçe ve mahzenler için 25 akçe şeklindedir. Odaların aylık icarelerinde en çok tekrar edilen (medyan) değer 15 akçedir. Dolayısıyla handa 1697-1799 yılları arasında kiraların 10 ila 20 akçe

arasında sıkışıp kaldığı anlaşılmaktadır. Bu manada bilhassa oda kiralarının tacirleri sıkıntıya düşürecek şekilde fahiş artışlar içermediği söylenebilir. Ayrıca handan istifade eden kiracıların, yüksek gelir seviyesinde oldukları tahmin edilebilecek olan tüccar zümresinden oluşması onların fiyat değişimlerinden çok fazla etkilenmediklerine işaret etmektedir. Kısa süreli ya da aynı yıldaki değişken değerlerin ise odaların büyüklüğü ve yıpranmışlığı ile alakası olmalıdır. Üstelik peşin ödemelerinde, mesela Lale devrine rast gelen yıllarda, düşüşler bile gözlenmektedir. Halil Paşa Hanı'nın giderek daha fazla masraf isteyen onarımlara gitmesi (yıpranması) ve yıpranmaya bağlı olarak gözden düşmesinin bu sınırlı değişimler ile alakası da herhalde uzak ihtimallerden değildir.

Sonuç

Edirne'de Osmanlı klasik çağında oldukça etkili bir konumu olan (Çandarlı) Halil Paşa Hanı, makale kapsamında Sanat tarihi disiplininin de verilerinden kopmadan bir mikro tarihçilik örneği olarak hazırlanmıştır. Oldukça dar kapsamlı böyle bir monografik çalışmanın besleneceği kaynakların kısıtlı olacağı aşikârdır. Ancak Osmanlı arşivinin zengin içeriği ve alanda çalışan araştırmacıların yayın havuzuna kattığı değerler gerek hanın kendi geçmişi gerekse Edirne kent tarihinin bu yapı üzerinden yansımaları hakkında çeşitli anlamlı verilere ulaşılmasını mümkün kılabilmıştır.

Çandarlı Halil Paşa tarafından yaptırılan hanın 15. yüzyılda başlayan serüveninin 19. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiği ifade edilebilir. Yaklaşık dört asır boyunca ayakta kalan; pek çok onarım ve yenileme geçiren han, bu süre içerisinde konaklamak isteyenlere odalarıyla otel; işyeri açmak isteyenlere dükkânlarıyla iş yeri ve emtialarını depolamak isteyen girişimci tacirlere mahzenleriyle depo işlevi gören bir ticaret ve konaklama mekânı olmuştur. İki katlı olduğu anlaşılan hanın her iki katında da odalar bulunmaktaydı. Handa ayrıca mescit, tuvaletler ve ahırlar vardı. Klasik bir han düzeninin temel özelliklerini yansıtan Halil Paşa Hanı sağlam yapısı ile uzunca bir süre ayakta kalabilmiştir. .

Çandarlı vezir ailesinin üyeleri zaman içinde handaki hisselerini İstanbul merkezli Hüseyin Ağa Vakfı'na (nam-ı diğer Küçük Ayasofya Vakfı'nın) satmışlardır. Tespit edilebilen en geç tarihli hayda göre han, 1786 yılına kadar aralıksız olarak bu vakfın yedinde kalmıştır. Edirne'de bahsedilen asırlarda aktif olarak hizmet etmeye devam eden han, kuşkusuz bu uzun süreçte birçok kez tamir ve yenilemeye tabi tutulmuştur. En az 15 kez onarım geçirdiği hakkında bilgilere ulaşılan yapı, bu zaman zarfında hem

tümden onarım hem de odalarında yenilemeler şeklinde kısmi tamiratlarla güçlendirilmiştir. Hanın kronolojik süreçte her defasında daha fazla meblağlarla tamir edilmesinin sebebi, eğer paranın değerindeki değişim çok fazla etkili değilse, giderek daha fazla yıpranması ile alakalı olmalıdır. Her ne kadar Hüseyin Ağa ve ailesi mali bakımdan güçlü figürler gibi görünseler de vakfın mali gücünün zaman içinde hanın onarım masraflarını karşılayamaz hale geldiği anlaşılmaktadır.

Faal döneminde tacirlere pek çok alanda hizmet eden hanın bu işlevlerinden yararlananlar arasında Müslümanlardan Yahudilere kadınlardan erkeklere tacirlerden vakıf görevlilerine kadar pek çok kişi yer almıştır. Edirne Halil Paşa Hanı'nın sunduğu olanaklardan faydalananların daha çok Yahudi menşeli tebaadan olduğu ifade edilmelidir. Girişimci tavırları ile bilinen Osmanlı Yahudilerinin öteden beri Edirne'de yoğun bir şekilde yerleşmiş olmaları; kentin Anadolu-Rumeli ve Akdeniz- Karadeniz ticaret yolları arasında kesişim noktasında bulunması gibi faktörler handaki Yahudi tebaa yoğunluğunun nedenleri aranırken bağ kurulabilecek olgulardır. Yahudi tacirlerden sonra en çok handa konaklayan ya da dükkân kiralayanların Müslümanlar olduğu görülmüştür. Müslümanlar arasında ağa, bey, elhac ve çelebi gibi belli bir toplumsal statü ya da sermaye birikimi yapabilmiş kişilere rastlanmıştır. Ayrıca kiracılardan bazılarının doğrudan tüccar oldukları da kayıtlara yansımıştır. Şekerci, çuhacı, kaftancı ve sarraf gibi tanımlayıcı meslek isimleri hanın diğer misafirlerinin kimliğini yansıtmaktadır. Dükkân kiracıları arasında iki kadına rastlanması iseyapının ticari geçmişinin zenginlikleri arasında sayılmalıdır.

Edirne (Çandarlı) Halil Paşa Hanı'ndaki kiralamalarda farklı yöntemler kullanılmış; istisnalar olmakla birlikte genelde fazla meblağlı ödemelerde ya da tüm bina kiralanırken iltizam sistemi tarzında müzayedeler ile yüksek teklif verenler kiracı olarak seçilmiş; daha küçük meblağlı oda kiralamalarında ise icâreteyn (çifte kiralama) denilen yöntem kullanılmıştır. Çifte kiralama yönteminde kiracılar önce muaccele adıyla ve daha fazla değerden peşin ödemeler yapmışlar; ardından müeccele aylık ödemeler yapmışlardır. Bilhassa tek oda fiyatlarında 10 ila 60 akçe arasında değişen aylık fiyatlar tespit edilmiştir. Oda fiyatlarının zaman içinde çok yüksek artışlar göstermediği anlaşılmaktadır. Handan yararlanan girişimcilerin genelde varlıklı insanlar oldukları da hesaba katılınca özellikle aylık oda fiyatlarının tacirleri zorlayacak değerler olmadığı ileri sürülebilir.

Celali baskınları, suhte olayları, nüfus artışları gibi Osmanlı askeri, siyasi ve iktisat tarihinin zorluklarının Halil Paşa Hanı'nda doğrudan ya da dolaylı

etkiler bıraktığı söylenebilir. Özellikle handaki tamir dönemleri ile bahsedile gelişmeler arasında dolaylı bağlar olabileceğine dair izlere rastlanmıştır. Hanın Celali vakaları sonrasında kendini toparlama sürecine girdiği ve devam eden onarımlarla birlikte iktisadi yaşama katkı sağlamayı sürdürdüğü görülmektedir. Bizzat padişahların da konak olarak seçtiği mekânlardan olan yapı, böylece Topkapı Sarayı'nın görüş alanına girmiş bu yüksek rütbeli ilgi hanın uzun soluklu tarihçesinin sebepleri arasında yer almıştır. Alınıp satılan kira hisseleri, kiracı seçiminde kullanılan müzayedeli iltizamlar girişimci ruhlara sahip Osmanlı tebaasına uygun ortamlar sağlamıştır. İlerleyen süreçlerde yapılacak olan daha ayrıntılı çalışmalar hem bu yapının ve benzerlerinin geçmişine hem Edirne kent tarihine daha fazla ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937 / 1530) I Dizin ve Tıpkıbasım, (2001), haz. Ahmet ÖZKILINÇ vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Abdurrahman Hibri, (1996), *Enîsü'l-Müsâmîrîn Edirne Tarihi 1360-1650*, çev. Ratip KAZANCIGİL, Edirne.
- Ahmed Bâdî Efendi, (2014), *Riyâz-ı Belde-i Edirne 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, Cilt: 1/1, 1/2 Haz. Niyazi ADIGÜZEL ve Raşit GÜNDOĞDU, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne.
- AKALIN, Şebnem (2002), "Kervansaray", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 299-302.
- AKDAĞ, Mustafa (1963), *Celâli İsyancıları (1550-1603)*, Ankara.
- AKDAĞ, Mustafa (1995), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyancıları"*, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (2000), "İntikal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 353-356.
- AKTEPE, Münir (1993a) "Çandarlı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 209-211.
- AKTEPE, Münir (1993b), "Çandarlı Halil Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 212-213.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1973), *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451- 1481)*, III, İstanbul.
- AYVERDİ, İlhan (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- BARDAKÇI, Veli Vehbi (2019), *Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi*, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- BARKAN, Ömer (1966), "Edirne Askerî Kassâmına Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 3.5-6, 1- 479.

MERKEZİ BİR YAPININ İZLERİNDEN
OSMANLILARIN GEÇMİŞİ:
EDİRNE KENT TARİHİNDE (ÇANDARLI) HALİL PAŞA HANI

- BARKAN, Ömer Lutfi, Justin McCarthy (1975), “The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East”, *International Journal of Middle East Studies*, 6.1, 3-28.
- BRAUDEL, Fernand (1993), *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 1, Çev. Mehmet Ali KILIÇBAY, Ankara.
- BURGAZ, Gülay (2001), “Kapı Ağası Medresesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 342-343.
- CANIM, Rıdvan (1999), “Osmanlı Sultanlarının Gözdesi Anadolu ve Rumeli’nin İncisi: Edirne”, *Osmanlı*, Cilt: 9, Ed. Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 241-265.
- ÇELİK, Şenol (2002), “Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne’nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları (Hassa Şikâr-gâhı)”, *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III/3, Ankara, 1893-1897.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), (A.DVN.MHM.d.), 126/364.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), (TS. MA.d), 7641; 6977; 7391, 7417
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), (TS.MA.e.), 221/6; 273/11; 273/12; 273/14; 394/68; 420/2; 420/5; 535/32; 567/64; 567/55; 567/52; 567/59; 567/68; 567/32; 567/73; 566/81; 567/61; 567/82; 568/35; 719/24; 819/38; 819/39; 819/40; 1050/53; 1050/55; 1050/56; 1050/57; 1050/59; 1050/71; 1050/75; 1050/78; 1052/4; 1074/4; 1252/64; 1254/27; 1254/29; 8895/20.
- ELISSEËFF, N (1997), “Khan”, *The Encyclopedia of Islam*, IV, Leiden, 1010-1017.
- ERGENÇ, Özer (1989), “XIII. Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler-III*, Ankara, 1415-1424.
- ERSOY, Bozkurt (1994) “Osmanlı Şehir-İçi Hanları Plan Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri” *Sanat Tarihi Dergisi*, 7.7, 75-97.
- EYİCE, Semavi (1978), “Kapı Ağası Hüseyin Ağa’nın Vakıfları”, *EFAD*, (Özel Sayı), 151-246.
- EYİCE, Semavi (2002), “Küçük Ayasofya Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 520-522.
- FAROQHI, Suraiya (2000), *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip (1952), *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar Mülkler Mukataalar*, İstanbul.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip (1994), “Edirne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 425- 431.

- GÜLER, Semra (2020), “Bursa Hanlarında Mescidler”, *İstem*, 18.35, 17-39.
- Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (2006), Haz. Seyit Ali KAHRAMAN, Yücel DAĞLI, 3. Cilt, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GÜRAN, Ceyhan (1976), *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Hafız Hüseyin Efendi ibn Hacı İsmail-i al-Ayvansarayi, *Hadikatül Cevâmî*, İstanbul 1281, s. 188. Esere şuradan ulaşılmıştır. file:///C:/Users/pc/Downloads/197108020.pdf (20.10.2022)
- Hrand Der Andreasyan, (2013), *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, Everest Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (1999), “Padişah Biyografileri”, *Osmanlı*, 12, Ankara, 17-275.
- İNALCIK, Halil (2009), *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İŞBİLİR, Ömer (2013), “Yük”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 46-48.
- KARAGEDİKLİ, Gürer (2014), “‘Altın Çağ’ ile Modern Dönem Arasında Osmanlı Yahudileri: Edirne Yahudi Cemaati Örneği (1680-1750)”, *Kebikeç*, 19.37, 305-36.
- KARAGEDİKLİ, Gürer (2022), “An Ottoman Imperial City in Transition: Transformation of Urban Governance in Edirne (18th -19th Centuries)”, *Kadim*, 4, 27- 38.
- KARAGEDİKLİ, Gürer (2018), “Overlapping Boundaries in the City”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 61, 650-692.
- KONTOLAIMOS, Panagiotis (2016), “The Transformation of Late Byzantine Adrianople to Early Ottoman Edirne”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 3.1, 7-27.
- Nicolas de Nicolay, (2014), *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, Çev. Şirin TEKELİ ve Menekşe TOKYAY, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- PAMUK, Şevket (2000), *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Ücretler 1469-1998*, İstanbul.
- PAMUK, Şevket (2002), “Kuruş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 458-459.
- PAMUK, Şevket (2004), “Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, 36.3, 451-468.
- PEREMECİ, Osman Nuri (1939), *Edirne Tarihi*, İstanbul.
- Philippe du Fresne-Caney (2009), *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Çev. Teoman TUNÇDOĞAN, Kitap Yayınevi, İstanbul.

MERKEZİ BİR YAPININ İZLERİNDEN
OSMANLILARIN GEÇMİŞİ:
EDİRNE KENT TARİHİNDE (ÇANDARLI) HALİL PAŞA HANI

- POLAT, İrem Gündüz, (2016), *Küçük Ayasofya and the Foundation of Babüssaade Ağası Hüseyin Ağa*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- SAMIKIRAN, Oğuzhan (2006), *138 Numaralı Edirne Şer'iyye Sicili H. 1119-1161/M.1707-1748*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- SELEN, Hâmit Sadi (1965), “Yazma Cihannümâ’ya Göre Edirne Şehri”, *Edirne Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 303- 309.
- SINGER, Amy, (2016), “Enter, Riding on an Elephant: How to Approach Early Ottoman Edirne”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 3.1. 89-109.
- The Letters of Lady Mary Wortley Montagu*, (1884), Ed. MRS. Hale, Boston.
- ÜNAL, Neslihan ve TÜTÜNCÜ, Gülsüm (2018), “İstanbul ve Selanik Yahudi Cemaatlerinin Gelişim Dinamiklerinin Karşılaştırmalı Analizi”, Ed. Zafer GÖLEN, Abidin TEMİZER, *Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Kültürel ve Sosyal Hayat*, Gece Kitaplığı, Ankara, 263-339.
- YEŞİLBAŞ, Evindar (2015), “Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Şehir-İçi Hanları Üzerine Değerlendirme”, *Belleten*, 79.286, 877-899.
- YILDIZ, Kenan (2019), “Osmanlıda İcâreteynin Başlangıç Tarihi Meselesi: İlk Uygulamalara Dair Tespitler”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, V/2, 25-46.